

MIĘDZYNARODOWE KONSORCJUM
NAUKOWO-EDUKACYJNE
IMENIA LUCIENA FEBVRA

«Z TARCZĄ ALBO NA TARCZY»:
WOJNY W HISTORII
CYWILIZACJI ŚWIĄTOWEJ

Monografia zbiorowa

Warszawa-Paryż 2022

Recenzenci
dr hab. Maciej Krotofil
dr hab. Wiktor Gudz

Projekt okładki
Ihor Sribniak, Anastasia Zoria

Na okładce –
«Z tarczą albo na tarczy» (Ἡ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς):
tak spartańskie matki żegnały wyruszających na bitwę;
oznaczało to, że Spartanin może wrócić jako zwycięzca (ze swoją bronią)
lub martwy (poległych niesiono na tarczy),
i nie ma innej możliwości

Wykorzystano także:
z góry: Ukraińska nagroda wojskowa
«Żelazny Krzyż za kampanię zimową i bitwy» (Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej, 1920 r.)
pośrodku: fragment obrazu Jean-Jacques-Francois Le Barbie
«Spartanka wręcza synowi tarczę», (około 1805 r.),
od dołu: Godło Sił Zbrojnych Ukrainy (2009 r.)

Redaktor
dr hab. Ihor Sribniak

Opracowanie typograficzne
Anastasia Zoria

Korekta
Zespół

ISBN 978-2-83-275163-4

© Copyright by
Witalij Andriejew,
Marina Bessonowa, Iryna Bratko,
Oksana Drach, Oksana Dubiecka, Serhii Holovanov,
Olga Honczarowa, Piotr Gołdyn, Aleksander Kazakow, Igor Kryvosheia,
Hałyna Kuts, Roman Kuczma, Anna Matiushchenkova, Olga Motsiyaka, Andrij Minajew,
Tatiana Minajewa, Maryna Palienko, Dmytro Petrenko, Anton Protsiuk, Oleh Razyhrayev, Ludmiła Sagan,
Taras Serhijczuk, Natalia Sydorenko, Ihor Sribniak, Milana Sribniak,
Andriy Temchenko, Anastazja Trofymczenko,
Mykoła Tymoszyk, Walerij Własenko,
Yevhenia Zubenko

© Copyright by
Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-educacyjne im. Luciena Febvra

Warszawa-Paryż 2022

Wydawca
Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-educacyjne im. Luciena Febvra

Książka została przygotowana przy wsparciu
Komitetu badań naukowych MKNE
im. Luciena Febvra

Druk
Centrum naukowo-wydawnicze im. O. Pritsaka
pritsak-center.com

PATRIA EST UBICUMQUE EST BENE⁵¹:
НОБІЛІТЕТ У СОЮЗНИЦЬКІЙ ВІЙНІ (90–87 р. до Р. Х.).
ІНТЕГРАЦІЯ ІТАЛІКІВ
У РИМСЬКУ ГРОМАДЯНСЬКУ ОБЩИНУ

Станом на I ст. до Р. Х. Римська держава займала провідну позицію в Середземноморському басейні. Досягти таке положення римляни змогли завдяки ефективному та дисциплінованому війську. Його наповнення відбувалось не лише за рахунок римських громадян, а й завдяки долученню допоміжних військ міст-союзників. Проте римська політична система з розширенням її території залишалась консервативною по відношенню до покорених народів. Всі вони відрізнялись за своїм правовим статусом. Територія могла бути оголошена, як контрольована безпосередньо Римом (провінція чи муніципія), або під самоуправлінням у статусі «foederati»², або «socii»³.

Метою і завданням розвідки є дослідження причин інтеграції общин італіків у римську громадянську общину під час Союзницької війни (90–87 р. до Р. Х.), а також чинників, що вплинули на входження італійських народів до складу Риму. *Об'єктом* дослідження стало політичне життя Риму I ст. до Р. Х. *Предметом* дослідження є інтеграція італіків у римську громадянську общину.

¹ «Patria est ubicumque est bene» – (лат. Батьківщина там, де добре); латинська сентенція вжита Цицероном на позначення тих, хто вимірює патріотизм рівнем задоволеності своїх потреб – *авт.*

M. Tullius Cicero. Tusculanae Disputationes. Pohlenz, Leipzig: Teubner. 1918. V. 108

² «Civitates foederatae» – (лат. федеративні міста) поселення, що звільнялись від податків та у рідких випадках могли отримати римське громадянство. У Італії лише кілька міст мали такий статус: Гадес, Масілія та Сагунт.

³ «Socii» – (лат. союзник.) поселення, що мали почесний статус «союзника Риму». Вони зберігали самоуправління, проте були зобов'язані надавати військову допомогу (в якості допоміжних військ) та данину за визначеним договором.

Джерельна база обраної проблеми представлена значною кількістю римських та давньогрецьких авторів таких як: Аппіан, Діодор Сицилійський, Веллей Патеркул, Тіт Лівій, Цицерон та Плутарх. На жаль, значна доля окремих праць втрачена і творить у розповіді білі плями. Проте відома частина доробку дає змогу краще усвідомити політичне життя Риму того часу.

Особливість взаємозв'язків народів Італії та Риму ставала об'єктом досліджень багатьох світових науковців: Пітера Бранта, Теодора Моммзена, Умберто Еко, Едварда Того Саломона, Вілла Дюранта, Марка Гріффіна та Едаварда Мейера.

Існування римської держави було б неможливим без використання ресурсів підкорених народів. Допоміжне військо з не громадян ставало потужним підґрунтям для римських легіонів. Цей внесок був настільки вагомий, що дослідник П.Брант вказує, на реальний розмір допоміжного війська, який був набагато більший, ніж самі римські легіони⁴. Тому не дивно, що італіки, почали вимагати поширення римського громадянства на терени усього Апеннінського півострова. Чому римське громадянство було настільки бажаним для італіків? Відповідь розкривається у перевагах, які отримували саме громадяни: 1) долучення до перерозподілу *ager publicus*⁵; 2) право отримати ветеранський земельний наділ (натомість ауксилії⁶ могли стати лише громадянами); 3) мати право голосу та впливати на політику республіки.

⁴ Peter Brunt. Italian manpower, 225 B.C. - A.D. 14. London: Oxford University Press. 1971. p.424.

⁵ «Ager publicus» – (лат. общинні землі) земельний фонд, що складала землі підкорених общин які держава розподіляла між громадянами.

⁶ «auxilium» – (лат. підмога) допоміжне військо з негромадян у римській армії.

Земельне питання один з ключових економічних чинників, що призвів до початку конфлікту між італіками та римлянами. Полягав він у використанні *ager publicus* на захоплених територіях. Усе це було пов'язано з тим, що землі роздавались поспіхом, що спричиняло правову плутанину, на яку вказує Аппіан¹. Процес перерозподілу був ускладнений давнім общинним звичаєм, за яким громадянин міг займати таку кількість землі, яку був у змозі обробити. Через це відбулось змішання державної та приватної власності.

Аграрна проблема завжди боляче відбивалась на розвитку римської громадянської общини. Загалом можна прослідкувати спроби реформувати римське земельне законодавство від спроби Спурія Кассія у V ст. до Р. Х. та аж до самого падіння республіки. Головна особливість, цих законів полягала у тому, що стосувались вони лише римських громадян. Італіки у такому випадку залишались беззахисними. Відстояти свої інтереси перед сенатом вони могли через інститут клієнти, делегуючи захист своїх прав римському патрицію. Загалом становище італіків не надто відрізнялось від становища римських плебеїв ще у V-III ст. до Р. Х.

Проведені земельні реформи ніколи не втілювались у життя, оскільки не було впровадженого чіткого механізму покарання за його порушення. Невдоволення общин зростало. Це відобразилось у протистояннях між народом і сенатом Риму. У вирі політичної боротьби вирізнілась постать Тиберій Симпроній Гракха. Саме він розпочне широку кампанію земельних перетворень у римській общині². На думку Т.Моммзена можна знайти помітну схожість між аграрним законом Гракха та Ліцінія-Секстія 367 р. до Р. Х.³. Можна припустити, що таким повторенням Тиберій прагнув змусити великих

землевласників дотримуватись уже раніше прийнятих законів.

Інструментом реалізації та своєрідним гарантом реформ став прецедент з усунення з трибунської посади Марка Октавія з передаванням імперіуму до народних коміцій. Зроблений виклик сенату привернув увагу до нагальних проблем і надав шанс врешті-решт розв'язати їх. Проте у цьому протистоянні інтереси італіків не були почуті.

Реформи Гая Гракха у своїй спрямованості були набагато ширші, ніж у його старшого брата. Як і до цього, аграрне питання залишається головним. Вирішити проблему обезземелення селян планувалось за рахунок створення нової колонії – Юнонії на місці зруйнованого Карфагену. Землі Таренту та Капуї розподіляли для безземельних селян. Шукаючи підтримки у римському плебсі, молодший Гракх розгортає широку соціальну політику, для залучення більшої кількості прихильників свого руху буде запропоновано ввести і римське громадянство для усіх союзників Риму⁴. Проте проведення цього закону було відкинута у сенаті. Натомість, проведено інший закон, що забороняв фізичні покарання латинцям-ветеранам.

«Союзницьке» питання було використано трибуном Марком Лівієм Друзом Молодшим, що вкотре подав законопроект, за яким громадянські права мали бути поширені на території усієї Італії⁵. Проте надання громадянства італікам не носило у собі наміри полегшити їх становище. Це була спроба здобути прихильність ще більшої кількості громадян, для підтримки законопроектів трибуна. Це створить необхідний прецедент. Смерть Друза сколихне італіків, що сподівались на нього. Піддле масла у вогонь проведений закон Квінта Варія⁶, що передбачав переслідування тих, хто підтримував італіків у їх прагненні отримати громадянство⁷.

Детально означити, хто ж виступав проти Риму є проблематичним, адже автори

¹ *Appian. The civil wars. Cambridge: Loeb Classical library, 1913. p.37.*

² *Lex agraria* – (з лат. аграрний закон) який просував Тиберій, маючи на меті експропріацію великого землеволодіння в законний спосіб та розділ *ager publicus* серед безземельних селян. Розподіл мав відбуватись за принципом: по 500 югерів землі на голіву родини та по 250 югерів на кожного дорослого сина, але щоб їх загальна сума не перевищувала 1000 югерів. Надлишки землі викупувались та роздавались селянам ділянками у 30 югерів з правом спадковості, але без права продажу.

³ *Theodor Mommsen. The history of Rome / translation William Purdie Dickson. Cambridge: Cambridge university press, 2010. Vol. II. p.72.*

⁴ *Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ: вид-во. «Дніпро», 1991. с. 302.*

⁵ *Velleius Paterculus. The Roman History Loeb Classical Library, 1924. p. 78.*

⁶ *Valerii Maximi. Dictorum et factorum memorabilium libri novem / translation S. Speed. Lyon: Impressi Lugduni. 1678. VI. 6.4*
Appian. The civil wars. Cambridge: Loeb Classical library, 1913. p.75.

⁷ *Appian. The civil wars. Cambridge: Loeb Classical library, 1913. p.75.*

вказують на різну кількість повсталих. Дослідник Салмон називає 12 племен, які можна чітко ідентифікувати за вступом у війну та їх очільниками.¹ У античних авторів знаходимо різні згадки про склад повстанців: у праці Флавія Євтропія говориться, про лише 3 народи: марсів, пелінців, піценів². У Діодора – 5 та окремі міста Корфіній та Нола (інколи їх згадують як нолійців через їх запеклий опір, хоча були частиною самнітів)³. Тіт Лівій⁴, Луцій Анней Флор⁵ та Орозій⁶ називають 7 народів. Хоча їх свідчення щодо того, які саме це народи різняться. Зокрема у Флора вказано лише про придушення 4 з них. Аппіан цей перелік розширює до 12⁷. Окремо з цим можемо зустріти спільну назву «італіки», що могло означати усіх неримських та нелатинських повстанців.

Пояснення таким розрізненням даним можна знайти у законах Юлія (90 р. до Р. Х.) та Папірія Плавція (89 р. до Р. Х.) про надання союзникам та латинянам прав римського громадянства⁸. Щоправда, останній закон обмежив термін отримання громадянства для італіків у два місяці. Згідно Цицерону сенат пропонував містам право отримати громадянство. У свою чергу це означало б їх перетворення у римську муніципію.

¹ Edward Togo Salmon. Notes on the Social War / TAPA. 1958. № 89. p.159

² Eutropii. Historiae Romanae Breviarium / translation Mr. Thomas. Exeter: Revaluation Books. 2020. V. III.

³ Diodorus Siculus. Historical library. Cambridge: Harvard University Press, 1933. 37. III.

⁴ Titus Livius. History of Rome since the Foundation / translation Rev. Canon Roberts. New York: E. P. Dutton and Co. 1912. LXXII. 1.

А саме: піцени, вестиніани, марсіани, паелігіни, марруціни, самніти та луканці.

⁵ Florus. Epitome of Roman History / translation E. S. Forster, Cambridge: Loeb Classical Library. 1929. p.235.

А саме: марсіанці, пелінці, латиняни, умбрійці, етрусски, самніти та луканці.

⁶ Orosius. Seven Books of History Against the Pagans. Liverpool: Liverpool University Press. 2010. V 18.

⁷ Appian. The civil wars. Cambridge: Loeb Classical library, 1913. p. 77.

А саме: марси, пелінці, вестіни, марручіни, піцени, френтанці, гірпіни, помпеянці, венесіни, апулійці, луканці та самніти,

⁸ Marcus Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero / translation C.D. Yonge, B.A. London. Henry G. Bohn. York: Covent Garden, 2008. Vol. I. p.21.

Appian. The civil wars. Cambridge: Loeb Classical library, 1913. p.93.

Titus Livius. History of Rome since the Foundation / translation Rev. Canon Roberts. New York: E. P. Dutton and Co. 1912. LXXX. 1

Але не всі італійські общини мали право на це. Головною умовою було не приймати участі у повстанні на стороні італіків, або добровільно відмовитись від повстання у короткі терміни. Ключовим тут є фактор саме добровільної здачі, за прикладом облоги міста Геркулануму, де здача міста була вимушеною, а тому місто було знищене з частиною його мешканців⁹. Тому племена італіків, що не пристали на бік повстанців (і в подальшому отримали громадянство) не вказувались істориками, як такі, що отримали бажане. Відміченими історією залишилися племена, що вели запеклу боротьбу з Римом – марсії та самніти. Акцент у кожній розповіді зазвичай зводився до спільного висновку: жорстокості та безглуздості війни між колишніми союзниками. Величезним втратам та проблемам, що у подальшому призведуть до громадянської війни.

На думку автора, Союзницька війна стала виявом ще однієї сецессії¹⁰ у римській державі. Підкорені народи були інтегровані у військову і економічну сферу Риму. Проте через неефективні способи управління не визнавали цього *de jure*. Підняте повстання мало на меті повернути увагу сенату до становища покорених народів, що теж приймали участь у розширенні меж держави¹¹. Італіки спільно виступивши проти сенату підірвали військову міць римської держави. Хоча переломити ситуацію на свою користь їм так і не вдалося. Римська республіка під собою мала достатній запас міцності, щоб протистояти розрізненням італікам.

Розростання повстання на територію Умбрії та Етрурії поставило Рим у скрутне становище. Загроза, що нависла була критичною. Тому в цей момент сенат іде на поступки надаючи громадянство етрускам, що не почали активних військових дій. Чому сенат одразу не пішов на розширення громадянства? Це полягало у закритості римського нобілітету. Збільшення чисельності громадян, як свідчить Аппіан, могло призвести

⁹ Appian. The civil wars. Cambridge: Loeb Classical library, 1913. p. 96.

¹⁰ «Secessio» – (з лат. відхід) термін пов'язаний з подіями раннього періоду республіки у час відокремлення плебеїв від общини Риму в якості протесту проти патрициїв та їх привілейованого становища.

¹¹ Appian. The civil wars. Cambridge: Loeb Classical library, 1913. p. 78.

до втрати нобілями свого привілейованого становища серед народних коміцій¹.

Свою найбільшу перемогу Рим здобуде не зброєю, а компромісом. Сенат пішов на поступки повсталим надавши громадянство італікам. До попередніх 35 триб було додано ще 10 нових які у наповнювались новими громадянами. Фактична сторона цього питання полягала у тому, що це не змінило існуючу ситуацію на голосуваннях. Проте змінило саму природу общини. Війна стала виявом того, що Рим, як община, як центр держави, досягнув своєї вершини і потребував нагальної трансформації. Держава, що уже була імперією чекала на свого імператора. А община з невеликого поселення стане першим містом серед рівних йому в Італії, що через століття трансформується у повноцінну столицю імперії.

Власна ідентичність виявилась нічим порівняно з бажанням бути рівним з Вічним містом. Проте чи повноцінно італіки будуть інтегровані у Рим? Як показали події, після виконання їх вимог, повстанський рух піде на спад (хоч виконані вони були лише юридично). Долучення до римського війська та економічної сфери сприяло зміцненню стосунків та створення відповідної взаємозалежності. Інтеграція стане проблемою не для італіків, а для самого Риму. Він буде вимушений наповнитися представниками інших народів від річки По на півночі до Сицилії на півдні. Це спричиниться і необхідність зміни політичного устрою держави. Нобілітет буде опиратись проведенню змін і перетворюватись на замкнений стан. Історичний розвиток підвів римську общину до нагальної необхідності змін. Контролювати усі завойовані території ставало все важче, тому Рим втрачав свою первісну економічну, політичну, військову та моральну природу. Союзницька війна змусила римських нобілів інакше поглянути на становище їх держави. Тому Рим опинився у вирі громадянської війни і розпочався відлік до неминучого падіння республіки.

Список джерел та літератури

1. Altamira Rafael. A History of Spain From the Beginnings to Present Day. New York: Van Nostrand Company, 1966. 748 p.
2. Appian. Roman history. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1912. 676 p.
3. Appian. The civil wars. Cambridge: Loeb Classical library, 1913. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Appian/Civil_Wars/1*.html
4. Peter Brunt. Italian manpower, 225 B.C.-A.D. 14. London: Oxford University Press. 1971. 750 p.
5. Diodorus Siculus. Historical library. Cambridge: Harvard University Press, 1933. URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/home.html
6. Edward Togo Salmon. Notes on the Social War / ТАРА. 1958. № 89. p. 159-184;
7. Eutropii. Historiae Romanae Breviarium / translation Mr. Thomas. Exeter: Revaluation Books. 2020. 53 p.
8. Florus. Epitome of Roman History / translation E. S. Forster, Cambridge: Loeb Classical Library. 1929 URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Florus/Epitome/2B*.html#VI
9. Gino Luzzatto. Storia economica d'italia. L'antichita e il medioevo. Roma: Ed. Leonardo, 1949. Vol 1. 461 p.
10. Marcus Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero / translation C.D. Yonge, B.A. London. Henry G. Bohn. York: Covent Garden, 2008. Vol. I. 606 p.
11. Orosius. Seven Books of History Against the Pagans. Liverpool: Liverpool University Press. 2010. 456 p.
12. Theodor Mommsen. The history of Rome / translation William Purdie Dickson. Cambridge: Cambridge university press, 2010. Vol. II. 568 p.
13. Theodor Mommsen. The history of Rome / translation William Purdie Dickson. Cambridge: Cambridge university press, 2010. Vol. III. 573 p.
14. Titus Livius. History of Rome since the Foundation / translation Rev. Canon Roberts. New York: E. P. Dutton and Co. 1912. 496 p.
15. Valerii Maximi. Dictorum et factorum memorabilium libri novem / translation S. Speed. Lyon: Impressi Lugduni. 1678. 422 p.
16. Velleius Paterculus. The Roman History. Cambridge: Loeb Classical Library. 1924. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Velleius_Paterculus/2B*.html#57
17. Will Durant. Caesar and Christ. New York: Simon and Schuster, 1944. Vol 3. 814 p.
18. Історія європейської цивілізації. Рим / за ред. У. Еко. Харків: вид-во «Фоліо». 2015. 1024 с.
19. Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ: вид-во. «Дніпро», 1991. 440 с.
20. Цицерон. Про закони. Про державу. Про природу Богів. Львів: вид-во «Апріорі». 2019. 392 с.
21. Griffin M. Of Clients and Patrons. Andrew Wallace-Hadrill (ed.): Patronage in Ancient Society. Leicester–Nottingham Studies in Ancient Society. London and New York: Routledge, 1989. p.399-403.
22. Eduard Meyer. Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus. Cambridge: Cambridge University Press. 1919. 656 p.
23. M. Tullius Cicero. Tusculanae Disputationes. Pohlenz, Leipzig: Teubner. 1918. 217 p.

¹ Appian. The civil wars. Cambridge: Loeb Classical library, 1913. p. 93

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКТОРА.....	3
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА	
<i>Андрєєв Віталій</i> ПЕРШИЙ МІСЯЦЬ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 р. (ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ)	7
<i>Куц Галина</i> У ФРОНТОВОМУ ХАРКОВІ	18
<i>Срібняк Ігор</i> ВІДЛУННЯ ВІЙНИ...: ІСТОРІЯ ОДНОГО АПЕЛЮ (ПРО УСУНЕННЯ РОСІЙСЬКИХ НАУКОВЦІВ ЗІ СКЛАДУ НАУКОВИХ РАД ПОЛЬСЬКИХ АКАДЕМІЧНИХ ЖУРНАЛІВ У СВІТЛІ ЕПІСТОЛЯРНОГО ДІАЛОГУ З ЇХ ГОЛОВНИМИ РЕДАКТОРАМИ).....	36
ВІЙСЬКОВА СПРАВА ЗА ЧАСІВ АНТИЧНОСТІ	
<i>Голованов Сергій</i> ЗБРОЙНІ СИЛИ АФІНСЬКОГО ПОЛІСУ НАПЕРЕДОНІ ПЕЛОПОННЕСЬКОЇ ВІЙНИ.....	46
<i>Кучма Роман</i> PATRIA EST UBICUMQUE EST VENE: НОБІЛІТЕТ У СОЮЗНИЦЬКІЙ ВІЙНІ (90–87 р. до Р. Х.). ІНТЕГРАЦІЯ ІТАЛІКІВ У РИМСЬКУ ГРОМАДЯНСЬКУ ОБЩИНУ	60
<i>Петренко Дмитро</i> VELLUM OMNIUM CONTRA OMNES: МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ ВАРВАРСЬКОГО ТА РИМСЬКОГО СВІТІВ	64
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ	
<i>Братко Ірина</i> ДИПЛОМАТІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1946–1956 рр.)	70
<i>Казаков Олександр</i> АНГЛО-ШОТЛАНДСЬКІ ВІДНОСИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.: ІСТОРІЯ ДВОХ РЕФЕРЕНДУМІВ.....	76
<i>Моціяка Ольга</i> СТВОРЕННЯ ФОРМАТІВ ТА МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ СПІВРОБІТНИЦТВА ТУРЕЧЧИНИ З КРАЇНАМИ БАЛКАНСЬКОГО РЕГІОНУ (2002–2009)	80
<i>Protsiuk Anton</i> GERMAN–AMERICAN CULTURAL CONNECTIONS DURING DONALD TRUMP’S PRESIDENCY: LITERATURE REVIEW	85